

“Ken mèn ’t rotte hoe of jenut spelt!!”

Een vergelijking van de orthografische diepte van het
Standaardnederlands en het Haagse stadsdialect

Jurriën H. Timmerman

Bacheloreindwerkstuk

Opleiding: Bachelor Taalwetenschap

Afstudeerrichting: Taalbeschrijving

Faculteit der Geesteswetenschappen

Universiteit Leiden

Begeleider: Dr. J. Audring

Tweede lezer: Prof.dr. M.G. Kossmann

1 juli, 2018

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1
2. Theorie	2
2.1 Fonologisch principe	2
2.1.1 Grafematische transparantie	2
2.1.2 Orthografische transparantie	4
2.1.4 Correspondentie grafematische en orthografische transparantie	5
2.2 Morfologisch principe	6
2.3 Etymologisch principe	7
2.4 Grafotactisch principe	8
2.5 Bepalen orthografische diepte	8
3. Nederlands	10
3.1 Klank-grafeemcorrespondenties van het Nederlands	10
3.1.1 Assimilatie	10
3.1.2 Eindklankverstemlozing	10
3.2 Foneem-grafeemcorrespondenties	11
3.2.1 Historische Spelling	13
3.2.2 Spelling glijklanken	13
3.2.3 Consequente morfeemspelling	14
3.3 Grafeem-foneemcorrespondentie	14
4. Haags	18
4.1 Fonologie	18
4.1.1 Klinkers	18
4.1.2 Medeklinkers	19
4.2 Foneem-grafeemcorrespondenties	20
4.2.1 Spelling van de sjwa	22
4.2.2 Fonologische processen	22
4.2.3 Consequente morfeemspelling	23
4.3 Grafeem-foneemcorrespondenties	25
5. Vergelijking Nederlands en Haags	27
5.1 Fonetische spelling	27
5.2 Nederlandse spelling in het Haags	28
6. Conclusie	29
Referenties	30
Dankwoord	31
Appendix	32

Verantwoording

a. Notatie

/fonemische weergave/

[fonetische transcriptie]

“vertaling”

<grafematische weergave>

niet-Nederlands

b. Fonologische Notatie

Woordeinde

_ Positie

C Medeklinker

Ø Nul

V Klinker

V Of

J_m Morfeemeinde

c. Afkortingen

Du. Duits

En. Engels

Fr. Frans

GT Grafematische Transparantie

Hg. Haags

Lat. Latijn

NL. Nederlands

Ofr. Oudfrans

1. Inleiding

Van kinds af aan zijn we bezig met het onder de knie krijgen van de spelling van onze moedertaal. Dat gaat niet zonder horten of stoten, omdat deze klus moeilijker blijkt dan op het eerste gezicht wellicht lijkt. De complexiteit van het leerproces van lezen wordt duidelijk uit de verschillende fases die een kind door moet, voordat het succesvol heeft leren lezen (Neijt et al., 2012). Kinderen construeren allereerst een abstract systeem van alle fonemen die hun taal bevat en daarnaast een abstract systeem van de grafemen die dat representeren (Gillis & Ravid, 2008). Vervolgens moeten die twee aan elkaar gekoppeld worden en het resultaat zou foutloos lezen en schrijven moeten zijn. Idealiter zou bijvoorbeeld iedere <e> uitgesproken worden als een [e], maar in de praktijk blijken die grafemen en fonemen niet geheel of misschien zelfs geheel niet te corresponderen. De koppeling is niet een-op-een, omdat er bijvoorbeeld in de eerste plaats simpelweg niet genoeg letters zijn om de fonemen mee weer te geven. Kinderen hebben een morfologisch en orthografisch bewustzijn nodig, voordat het leren lezen en schrijven foutloos kan worden. Dit in combinatie met complexe lettersequenties en autonome spellingsregels, maakt het leren van een spellingsysteem een ware uitdaging. De spelling, vooral die van veel Europese talen, blijkt enerzijds veelal een warboel van pogingen fonetisch te spellen en anderzijds zijn er vele onregelmatigheden en uitzonderingen op de regel. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zelfs nu we volwassen zijn, we na moeten denken over de korte <ei> en de lange <ij> en we nog altijd *dt*-fouten maken.

De overeenstemming tussen fonemen en de bijbehorende letters is dus niet altijd even evident. Deze wanverhouding wordt orthografische diepte genoemd en kan hevig variëren wanneer talen en hun schriftsystemen vergeleken worden. Voor het Standaardnederlands is meerdere malen berekend in hoeverre het orthografisch diep of ondiep genoemd kan worden. Vergelijkingen zijn gemaakt met andere talen, zoals het Engels, Frans en Duits, maar een vergelijking met een Nederlands dialect ontbreekt. Daarom zal in dit onderzoek een vergelijking worden gemaakt met het Haagse stadsdialect. Het is te verwachten dat de orthografie van een dialect, en dus ook van het Haags, ondieper is, maar dat is uiteraard pas met zekerheid te zeggen nadat het onderzoek daadwerkelijk uitgevoerd is. Dit zal inzicht geven in de verschillen betreffende orthografische diepte tussen standaardtaal en dialect.

2. Theorie

2.1 Fonologisch principe

Een een-op-een correspondentie tussen grafemen en fonemen zou ideaal zijn voor het leren lezen en zodoende zou de spelling volledig transparant moeten zijn, maar een dergelijke, volledige transparantie is een zeer onrealistisch scenario. De mate waarin spelling niet transparant is, wordt orthografische diepte genoemd. Als een orthografie volledig ondiep zou zijn, betekent dit dat ieder foneem wordt weergegeven door enkel één grafeem en dat grafeem wordt gebruikt om enkel dit foneem te representeren. Er wordt hierbij gebruik gemaakt van het fonologisch principe. Dit houdt in dat de grafemen die worden gebruikt om spraak te representeren gebruikt moeten worden om de fonemen van een taal zo goed mogelijk weer te geven. Te Winkel (1863) noemt dit de Regel der Beschaafde Uitspraak en definieert deze als volgt.

(1) Regel der Beschaafde Uitspraak

Geef door letterteekens al de bestanddeelen op, die in een woord gehoord worden, wanneer het door beschaafde lieden zuiver uitgesproken wordt.

De hedendaagse spelling, alhoewel hij tussentijds een aantal keer is gewijzigd, is opgetekend door Te Winkel (1863). Om de spelling op een zo consequent mogelijke manier vast te leggen, maakte hij gebruik van onder andere dit principe. Als hij enkel dit principe gevolgd zou hebben, zou de orthografie van het Nederlands volledig ondiep zijn geweest. Belangrijk om te noemen is dat ook hij van mening is dat bij het spellen er fonologisch te werk moet worden gegaan en niet fonetisch. Dit betekent dat de vrije variatie die er bestaat rondom sommige fonemen niet hoeft te worden weergegeven in de spelling. Zo worden de verschillende uitspraken van de /r/, zijnde [r], [ʁ] of [ɹ], allemaal geschreven als <r>. Dit is voor de orthografische diepte van belang, omdat er op dit gebied gekeken wordt naar de correspondentie tussen fonemen en grafemen en niet klanken en grafemen.

Als enkel dit principe gevolgd zou worden bij het transcriberen van gesproken taal naar grafemen zou er een perfecte correspondentie moeten bestaan tussen deze twee. Dit is echter niet het geval, omdat zoals eerdergenoemd, er niet genoeg grafemen zijn om alle fonemen mee weer te geven. Het gebeurt dan ook vaak dat één grafeem meerdere fonemen weergeeft, maar het omgekeerde komt ook voor. Neef & Balestra (2011) delen orthografische diepte op in grafematische transparantie en orthografische transparantie. In de volgende paragrafen wordt aan de hand van het Amerikaans Engels, Standaardfrans en Hoogduits deze tweedeling besproken en uitgelegd.

2.1.1 Grafematische transparantie

Met grafematische transparantie wordt bedoeld in hoeverre de uitspraak afgelezen kan worden van de grafemen die deze uitspraak representeren. Het gaat hier om het leesproces; het omzetten van grafemen naar fonemen. De spelling van het Engels wordt veelal als een van de meest diepe orthografieën aangehaald en het geniet dan ook minder grafematische transparantie. Zo kent de Engelse orthografie vele verschillende manieren om eenzelfde grafeem uit te spreken. Hieronder volgen de verschillende uitspraken van de lettersequentie *-ough* in het Amerikaans Engels.

- (1) *tough* [tʌf]
 “moeilijk”
though [ðoʊ]
 “alhoewel”
through [θruː]
 “door”
bough [baʊ]
 “tak”
cough [kɔːf]
 “hoesten”
hiccough [hɪkʌp]¹
 “hikken”

(Ziegler, Stone, & Jacobs, 1997)

Hieruit blijkt maar al te goed dat de spelling van het Engels grafematisch enorm ontransparant genoemd mag worden. Het fonologisch principe, een een-op-een vertaling van grafemen naar fonemen, wordt hier dus niet nagevolgd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het leren lezen en schrijven voor moedertaalsprekers van het Engels een stuk lastiger blijkt te zijn, dan voor moedertaalsprekers van een taal met een ondiepere orthografie, zoals het Nederlands (Schmalz et al., 2015).

In welke mate die correspondentie scheef ligt kan berekend worden. Door middel van zogenaamde correspondentieregels kunnen uit de grafemen een of meerdere fonologische representaties worden gedestilleerd. Een correspondentieregel van het Duits, betreffende het grafeem <o>, ziet er bijvoorbeeld als volgt uit:

- (2) <o> → [o] V [ɔ] (Neef & Balestra, 2011)

Deze correspondentieregel is gebaseerd op verschillende voorbeelden zoals *hoch* [hɔx] “hoog” en *noch* [nɔx] “nog”. Hieruit is duidelijk op te maken dat ondanks dat de fonologische omgeving vrijwel hetzelfde is, de uitspraak wel degelijk verschilt. In een dergelijk geval zijn er voor het grafeem <o> twee opties voor de fonetische realisatie, namelijk [o] of [ɔ]. Om die reden wordt er een Grafematische Transparantie-waarde (GT-waarde) van 2 toegekend aan deze correspondentieregel. Mocht er een een-op-een relatie bestaan tussen het grafeem en de fonologische realisatie, wordt er een GT-waarde van 1 toegekend. Nadat aan ieder grafeem in de onderzochte taal een GT-waarde is toegekend, kan daar een gemiddelde uit getrokken worden en dat geeft een redelijk beeld van de grafematische transparantie van de taal. In dit onderzoek zal een dergelijke berekening niet gemaakt worden, maar een overzicht van de grafemen met hun fonemen van het Nederlands en het Haagse stadsdialect zal een inzichtelijk beeld geven van de mate van transparantie ten opzichte van elkaar.

De vraag die hier echter de kop opsteekt is wat als grafeem gerekend moet worden en wat niet. De vraag is of een lettersequentie zoals *-ough* uit (1) als één grafeem telt, ook al bestaat hij uit meerdere letters. Nunn (1998) gebruikt de volgende definitie voor het fenomeen ‘grafeem’.

Definitie van het grafeem

Een grafeem is de kleinste orthografische eenheid, een letter of lettercombinatie, dat zich gedraagt als een eenheid en de spellingregels in acht neemt.

(Nunn, 1998, p.13)

Hieruit blijkt dat een dergelijke lettersequentie behandeld kan worden als één grafeem. Ook Neef & Balestra (2011) delen dit soort sequenties geen hogere waarde toe en behandelen ze als grafemen die toevalligerwijs uit meerdere letters bestaan. Schmalz et al. (2015) benadrukken echter dat de snelheid van het lezen van een dergelijke sequenties wel degelijk achteruitgaat, wat impliceert dat het

¹ De spelling van *hiccough* is naar analogie van *cough* “hoesten”. Een gangbaardere spelling, die orthografisch meer voor de hand ligt is *hiccup*.

grafematisch ontransparanter is. Ook Coltheart et al. (2001) beargumenteren dat dergelijke sequenties gebruik maken van complexe correspondentieregels. Deze sequenties worden complex genoemd omdat er meer grafematische informatie nodig is, voordat de fonologische realisatie eruit gedestilleerd kan worden. Zo kan de juiste uitspraak van bijvoorbeeld de Engelse lettersequentie <th> enkel goed voorspeld worden als men zich er simpelweg bewust van is dat deze combinatie aan letters uitgesproken dient te worden als [θ] en niet als [th]. Dit zorgt uiteraard voor orthografische diepte.

(3) *thin* [θɪn] *thin* *[θɪn]
 “dun” “dun”

Een correspondentie wordt ten tweede complex genoemd wanneer de correspondentie afhankelijk is van de grafematische omgeving. Zo hangt de uitspraak van de <g> in het Frans af van het klinkergrafeem dat erop volgt, zoals blijkt uit (4).

(4) *gilet* [ʒilɛ] vs. *garçon* [gɑʁsɔ̃]
 “vest” “jongen”

Het voorklinkergrafeem dat volgt op de <g> zorgt ervoor dat deze uitgesproken wordt als [ʒ]. Als het volgende klinkergrafeem echter geen voorklinker is, zoals in bijvoorbeeld *garçon*, wordt deze uitgesproken als [g]. Deze correspondentie is uiteraard tevens fonologisch te verklaren als het palataliseren van de /g/ voor voorklinkers. Neef & Balestra (2011) delen deze correspondenties geen hogere waarde toe, maar in dit onderzoek zal worden aangenomen dat ze wel degelijk voor grafematische ontransparantie zorgen.

Het komt ook voor dat een grafeem uit meer dan één letter bestaat én dat de correspondentie afhankelijk is van de grafematische omgeving. Ook een correspondentie als deze noemt men complex. Zo wordt de digraaf <ch> woordinitieel in het Duits uitgesproken als [ç] of [k], afhankelijk van het grafeem dat erop volgt. Wanneer dit een medeklinkergrafeem (of een achterklinkergrafeem) is wordt de [k] gerealiseerd, terwijl hij in andere gevallen wordt uitgesproken als [ç].

(5) Chronik [kro:nɪk] vs. Chemie [çemi:]
 ‘kroniek’ ‘scheikunde’

Dergelijke correspondentieregels zorgen weliswaar voor een mindere grafematische transparantie, maar toch delen Neef & Balestra (2011) ze geen hogere GT-waarde toe. De reden hiervoor is dat deze regels voor moedertaalsprekers allerminst onvoorspelbaar zijn. In (4) is het voor een Fransman overduidelijk dat de grafeemsequentie <gi> altijd uitgesproken moet worden als [ʒi] en nooit als [gi], onder andere omdat er geen enkel woord voorkomt waarin dit niet het geval is (Schmalz et al., 2015). Gebaseerd op Schmalz et al. (2015) en Coltheart et al. (2001) wordt echter aangenomen dat zulke correspondenties wel degelijk voor grafematische ontransparantie zorgen.

2.1.2 Orthografische transparantie

Tegenover grafematische transparantie staat orthografische transparantie, wat de andere kant op werkt. Het gaat hier om het schrijfproces; het omzetten van fonemen naar grafemen. Neef & Balestra (2011) maken geen berekening die de orthografische transparantie kan classificeren, maar in principe zou het proces evenzeer omgedraaid kunnen worden. In dat geval dient de fonologie als uitgangspunt gebruikt te worden en kunnen door middel van correspondentieregels daar de grafematische representaties aan toegekend worden. Zo heeft het foneem [s] in het Engels en het Frans verschillende grafematische representaties, waaruit de correspondentieregel in (7) gedestilleerd kan worden, resulterend in drie grafemen.

(6) En.	<i>super</i> [su:pəɪ]	<i>essence</i> [ɛsəns]	<i>center</i> [sɛntəɪ]
Fr.	<i>super</i> [sypɛʁ] “super”	<i>essence</i> [esãs] “essentie”	<i>centre</i> [sãtɛʁ] “centrum”

(7) [s] → <s> V <ss> V <c> (Gillis & Ravid, 2008)

Hier kan men zich afvragen wat gerekend moet worden tot de fonologische inventaris. Gewoonlijk wordt een foneem gedefinieerd als het kleinste betekenisonderscheidende klankcomponent van een taal (Hayes, 2009). In het volgende voorbeeld is te zien dat de Engelse klanken [θ] en [d] betekenisonderscheidend zijn.

(8) En.	<i>thumb</i> [θʌm] “duim”	<i>dumb</i> [dʌm] “dom”
---------	------------------------------	----------------------------

In sommige gevallen is het echter lastig vast te stellen of iets een foneem is of niet. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de glottisslag [ʔ], die veelvuldig voorkomt in onder andere het Nederlands, maar geen eigen schriftteken kent.

(9) Nl. *at* → [ʔat]

Bij het uitspreken van een lettergreep beginnend met een klinker is men echter articulatorisch genoodzaakt een glottisslag uit te spreken. Hij is dus geen onderliggend foneem, maar komt uitsluitend om articulatorische redenen fonetisch voor. De definitie van Hayes (2009) wordt om die reden nog altijd gehanteerd. Hierbij moet worden genoemd dat leenfonemen niet worden meegenomen in dit onderzoek.

2.1.3 Correspondentie grafematische en orthografische transparantie

Een discrepantie in correspondentie tussen fonemen en grafemen, en dus het niet volgen van het fonologisch principe, bemoeilijkt het koppelen van de twee abstracte systemen die kinderen construeren en dit is een factor die een orthografie dieper maakt. De kans dat de verhouding tussen de grafematische en orthografische transparantie scheef ligt is aanwezig. In de volgende tabel komt aan de hand van het Duits naar voren welke verschillende correspondenties er bestaan tussen grafemen en fonemen.

Grafeem	:	Foneem	Voorbeeld (Duits)			
1	:	1	-			
1	:	> 1	<o>	→ [o]	<i>hoch</i>	→ [hox]
				→ [ɔ]	<i>noch</i>	→ [nɔx]
					<i>‘nog’</i>	
> 1	:	1	<p>	→ [p]	<i>Spiel</i>	→ [ʃpi:l]
					<i>habt</i>	→ [ha:pt]
					<i>‘heeft’</i>	
			<pp>		<i>Lippe</i>	→ [lɪpə]
					<i>‘lip’</i>	
1	:	0	<h>	→ [∅]	<i>Bahn</i>	→ [ba:n]
					<i>‘spoor’</i>	
0	:	1	<∅>	→ [ʔ]	<i>Atem</i>	→ [ʔa:təm]
					<i>‘adem’</i>	

Tabel 1. Grafeem-foneemcorrespondentie in het Duits

Opvallend is dat er voor het Duits geen enkel voorbeeld te vinden is waarbij een foneem en een grafeem volledig corresponderen. Het komt wel voor dat één grafeem meerdere fonemen representeert of dat één foneem door meerdere grafemen kan worden weergegeven. De correspondenties tussen grafemen en fonemen dienen dus beide kanten op onderzocht te worden, omdat er anders een groot deel van de definitie van orthografische diepte verloren gaat. Voor dit onderzoek zullen voor zowel het Nederlands

als het Haags overzichten worden geconstrueerd van de grafeem-foneemcorrespondenties en vice versa. Op die manier kan er op een systematische manier worden geanalyseerd welke discrepanties er rondom deze correspondenties bestaan, die voor orthografische diepte kunnen zorgen. Er zijn een aantal factoren die deze discrepanties teweegbrengen, waarvan hier de meest belangrijke in de volgende paragrafen besproken worden.

2.2 Morfologisch principe

Orthografische diepte werd aanvankelijk gedefinieerd als een compromis tussen fonologische en morfologische transparantie (Chomsky & Halle, 1968). Morfologische transparantie houdt in dat dezelfde morfemen in elke context consequent hetzelfde geschreven moeten worden, zelfs als de orthografie daar dieper van wordt. Het volgende voorbeeld geeft dit weer voor het Nederlands.

- (10) NL. breed (adjectief) > breedte (zelfstandig naamwoord)
> *brete (zelfstandig naamwoord)

Er wordt hier ingeleverd op de fonologische transparantie, omdat de spelling morfologisch transparant gerepresenteerd dient te worden. Het adjectief *breed* blijft hierdoor herkenbaar in het zelfstandig naamwoord *breedte*, terwijl dit niet het geval zou zijn in de alternatief gegeven spelling **brete*. Dit wordt het morfologisch principe genoemd en houdt in dat een morfeem dat door middel van derivatie, flexie of het maken van een samenstelling vervormd wordt, in alle gevallen hetzelfde geschreven wordt. Te Winkel (1865) herkent dit principe ook en stelt daar de volgende regel voor op.

(2) Regel der Gelijkvormigheid

Geef, zooveel de uitspraak toelaat, aan een zelfde woord en aan ieder deel, waaruit het bestaat, steeds denzelfde vorm.

In het Engels kan dit principe ervoor zorgen dat ondanks dat de stammen hetzelfde geschreven worden, de uitspraak drastisch kan afwijken. Dit wordt geïllustreerd in de volgende twee voorbeelden.

- (11) En. *heal* [hi:l] *health* [hɛlθ]
“genezen” “gezondheid”

- (12) En. *breathe* [bri:ð] *breath* [brɛθ]
“ademen” “adem”

Ook in het Duits speelt het morfologisch principe een belangrijke rol. In de volgende twee voorbeelden worden een werkwoord en een zelfstandig naamwoord getoond beide uit eenzelfde paradigma, maar de uitspraak van de stam verschilt. Dit komt door een fonologisch proces aangeduid als eindklankverstemlozing, waarbij een stemhebbende obstruent woordfinaal zijn stem verliest.

- (13) Du. *schreibst* [ʃkɔɪpst] *schreiben* [ʃkɔɪbən]
“schrijft (2SG)” “schrijven (1PL; 3PL)”

- (14) Du. *Weg* [ve:k] *Weg* [ve:gə]
“weg” “wegen”

Het grootste verschil tussen het Engels en het Duits is dat de discrepanties van het Duits veelal te voorspellen zijn, waarbij het Engels dit in vele gevallen niet aan de orde is. Dat de klinkers in het Engels van kleur veranderen in combinatie met bepaalde suffixen is niet te voorspellen op basis van een complexe correspondentie, omdat dit niet in alle gevallen opgaat. De eindklankverstemlozing van het Duits is daarentegen wel voorspelbaar. Zo is te voorspellen dat de <g> in *Weg* uitgesproken moet worden als [k]. Ondanks dat dit is zij wel een complexe correspondentie en om die reden zorgt zij voor orthografische diepte.

Processen zoals eindklankverstemlozing zijn van toepassing op het Nederlands en naar verwachting dus ook op het Haags en beïnvloeden daarmee wellicht de diepte van de orthografie. Belangrijk is het controleren van morfemen, zij het woordstammen of affixen, en of ze consequent gespeld worden overeenkomstig het morfologisch principe of dat het fonologisch principe hierin de overhand neemt.

2.3 Etymologisch principe

Ook conventie neemt een belangrijke plaats in als het draait om orthografie, wat het etymologisch principe wordt genoemd. Te Winkel (1863) noemt dit de Regel der Afleiding en definieert dit als volgt.

(3) Regel der Afleiding

Bij de keus der gelijkkluidende letterteekens beslist de afleiding of de oudere vorm uit den tijd, toen de nu gelijk geworden klanken nog duidelijk onderscheiden konden worden

Dit houdt in dat wanneer een foneem met verschillende grafemen geschreven kan worden, die gebruikt wordt die eerder al gebruikt werd. Dit zorgt er echter vaak voor dat er inconsequenties ontstaan binnen de spelling.

De spelling van het Engels is op zijn zachtst gezegd erg conservatief, wat een van de grootste oorzaken is voor de scheefliggende correspondentie tussen fonemen en grafemen. Omwille het feit dat de spelling de afgelopen eeuwen nauwelijks veranderd is, moet een Engelsman een tekst van driehonderd jaar geleden met weinig moeite kunnen lezen, ook al is de uitspraak wel drastisch veranderd. Het is daarom voor een Engelstalig kind wel erg lastig de hedendaagse spelling onder de knie te krijgen, omdat het niet overeenkomt met de taal die het spreekt. In het volgende voorbeeld wordt het Engelse woord voor “ridder” weergegeven, dat verwant is aan het Nederlandse woord “knecht”.

(15) En. *knight* [nait]
“ridder”

Ook al zijn er enkele overeenkomsten in de orthografische weergave van het woord *knight* en “knecht”, toch lijken er maar weinig overeenkomsten in de uitspraak. Beide woorden stammen af van het Proto-Germaanse **knehtaz*, dat ongeveer uitgesproken had moeten worden als [knɛxtaz] (De Vries & De Tollenaere, 1991). De uitspraak van het Nederlandse “knecht” ligt dicht in de buurt, maar de Engels uitspraak ligt er ver vanaf. Dit komt omdat het Engels enkele klankwetten heeft ondergaan, die ervoor hebben gezorgd dat de uitspraak van dit woord sterk veranderd is. De spelling daarentegen werd hier niet aan aangepast, wat ervoor heeft gezorgd dat de spelling erg ontransparant is geworden.

Een stap verder dan het behouden van de spelling en zodoende de etymologie, is het herintroduceren van etymologieën in de spelling. Dit is iets wat de spelling van Engels ondergaan heeft. Hieronder een drietal Engelse woorden waarbij de Latijnse etymologie wordt weergegeven, na het herintroduceren van de .

(16) En.	<i>debt</i> [dɛt]	<i>doubt</i> [daʊt]	<i>subtle</i> [sʌtəl]
Lat.	< <i>debitum</i>	< <i>dubitum</i>	< <i>subtilis</i>
	“schuld”	“twijfel”	“subtiel”

Dit drietal woorden is via het Oudfrans ontleend aan het Latijn, alle drie zonder de aanwezigheid van de (Ofr. *dete*, *doute* en *soutil* respectievelijk). Later is het grafeem toegevoegd aan de spelling van deze woorden om de etymologie van de woorden te verduidelijken en ze een meer Latijns uiterlijk te geven (de la Cruz Cabanillas, 1998).

Ook het Nederlands kent orthografische conventies die puur gebaseerd zijn op het etymologisch principe. Aangezien dit de orthografie kan verdiepen, zullen deze conventies geanalyseerd worden en zal er worden nagegaan of ook het Haags dergelijke conventies bevat.

2.4 Grafotactisch principe

In het proefschrift van Nunn (1998) wordt ook genoemd dat de orthografische representatie van het Nederlands onderhevig is aan het fonologisch, morfologisch en etymologisch principe. Zij is echter van mening dat er een aantal spellingsvarianten bestaan in het Nederlands die niet verklaard kunnen worden door deze principes. De verenkeling en verdubbeling van sommige letters is hier een voorbeeld van.

(17) NL. *kat* /kat/ *katten* /katən/
boom /bo:m/ *bomen* /bo:mən/

De medeklinker die wordt weergegeven met de <t> of <tt> wordt fonologisch niet gegemineerd, ook al is dit grafematisch wel het geval. Ook is er geen fonologisch onderscheid tussen de klinker weergegeven met <oo> of <o>. Dit lijkt een arbitraire regel, maar op basis van de lettergrepen en de omliggende letters kan feilloos voorspeld worden hoe deze beide paradigmata geschreven moeten worden. Nunn (1998) benadrukt dat deze verenkeling en verdubbeling van grafemen verklaard kunnen worden met behulp van autonome spellingsregels en noemt dit het grafotactisch principe.

Deze autonome spellingsregels zijn om een reden in het leven geroepen. Medeklinkergrafemen zijn verdubbeld om het gebrek aan letters voor de hoeveelheid klinkers op te vangen (Neijt, 2003). Het verschil tussen de klinkers in *bommen* /bɔ:mən/ en *bomen* /bo:mən/ wordt hier bijvoorbeeld weergegeven door de verdubbeling van de <m>. De verenkeling van klinkergrafemen is in het leven geroepen uit zuinigheidsoverwegingen (Neijt, 2003). Er behoeven immers minder klinkergrafemen gebruikt te worden.

Ook al zijn deze autonome spellingsregels voor een moedertaalspreker zeer voorspelbaar, toch zorgen ze voor een verdiepte orthografie. Voor de grafematische transparantie is dit problematisch, omdat bepaalde grafemen meerdere fonologische realisatie weergeven.

(18) <a> → /a/ Bijv. *kat* /kat/
 → /a/ Bijv. *ga* /ɣa/

Ook voor de orthografische transparantie zou dit betekenen dat de orthografie dieper zou worden omdat een enkel foneem hierdoor meerdere grafematische weergaven kent.

(19) /p/ → <p> Bijv. *pan* /pan/
 → <pp> Bijv. *lappen* /lapən/

Autonome spellingsregels veroorzaken een orthografisch diepere spelling, omdat ze de een-op-een verhouding tussen grafemen en fonemen en vice versa verstoren. Ze zullen daarom in dit onderzoek geanalyseerd worden.

2.5 Bepalen orthografische diepte

In dit onderzoek wordt orthografische diepte als volgt gedefinieerd, gebaseerd op de voorgaande paragrafen en de daarin aangehaalde artikelen: in welke mate een spelling afwijkt van de ideale een-op-een correspondentie tussen grafemen en fonemen, bepaalt hoe diep de orthografie is. Des te groter het verschil wordt, des te dieper een orthografie genoemd mag worden.

Daarbij moet vermeld worden dat sommige delen van de orthografie orthografisch diep zijn, maar wel voorspelbaar. Dat wil zeggen dat deze discrepanties voor moedertaalschrijvers als volledig inzichtelijk worden ervaren. Dit beslaat autonome spellingsregels, waar het Nederlands aan onderhevig is, maar ook complexe correspondentieregels tussen fonemen en grafemen. Voor dit onderzoek zal in gevallen van orthografische diepte, tevens de orthografische voorspelbaarheid onderzocht worden.

Er spelen meerdere factoren mee die wanneer fonemen naar grafemen worden omgezet en andersom. Deze beslaan het fonologisch, morfologisch, etymologisch en het grafotactisch principe. Omdat deze vier principes in sommige gevallen in strijd zijn met elkaar, moet er soms ingeleverd worden op de

transparantie van de spelling en wordt een orthografie dieper. Complexe correspondentieregels, zoals grafemen die uit meerdere letters bestaan en grafemen die aan de hand van omliggende grafemen anders worden uitgesproken, verdiepen een orthografie eveneens.

Belangrijk hiermee is dat er zowel orthografisch als grafematisch te werk moet worden gegaan, aangezien beide kanten een relevante conclusie kunnen opleveren over de orthografische diepte. Voor dit onderzoek zal dit inhouden dat er voor het Nederlands en Haags twee overzichten dienen te worden opgesteld met zowel de grafemen en hun fonologische realisatie als de fonemen en hun grafematische representatie. Met behulp van relevante grafeem- en foneemcorrespondenties zullen hieruit enkele conclusies getrokken kunnen worden, betreffende de orthografische diepte.

Nunn (1998) heeft een analyse gemaakt van het Nederlands, waarin zij enkele punten bespreekt, waarop het Nederlandse orthografisch diep is. Het gaat hier om concrete, algemene punten die door alle vier de eerdergenoemde principes teweeggebracht zouden kunnen zijn. Dit zijn punten zoals de eerdergenoemde eindklankverstemlozing, het wel of niet behouden van de spelling van een woordstam, het consequent of niet consequent schrijven van affixen en spellingalternaties van verschillende fonemen. In het volgende hoofdstuk zullen deze punten concreet worden gemaakt aan de hand van voorbeelden uit het Nederlands en daaraan zal een analyse van het Haags worden toegevoegd in het daaropvolgende hoofdstuk.

3. Nederlands

De spelling van het Nederlands wordt meermaals omschreven als een vrij ondiepe orthografie (Schmalz et al., 2015). Dit betekent uiteraard niet dat er een volledige een-op-een correspondentie tussen de fonemen van het Nederlands en de gebruikte grafemen is. Er moet worden gekeken naar de minimale, doch uiterst belangrijke discrepantie tussen deze ideale correspondentie en de correspondentie van de Nederlandse orthografie.

3.1 Klank-grafeemcorrespondenties van het Nederlands

Voor de analyse van de grafematische transparantie van het Nederlands moet er gekeken worden naar de correspondentie tussen fonemen en grafemen. Het is echter waardevol allereerst een blik te werpen op enkele fonologische processen die het Nederlands ondergaat. De reden hiervoor is dat de spelling, weliswaar in mindere maten, in sommige gevallen is gebaseerd op de fonetiek in plaats van de fonologie. Een overzicht van de fonetische realisaties en de grafematische representatie ervan is te vinden in appendix a. Hierin worden ook enkele processen weergegeven, die in de komende paragrafen niet voorkomen. Zo worden fonemen als homorgane medeklinkers² of epenthetische klinkers³ niet besproken, omdat zij orthografisch nooit worden weergegeven. In de volgende twee paragrafen worden twee Nederlandse fonologische processen besproken.

3.1.1 Assimilatie

Wanneer twee klanken assimileren betekent dit dat een klank een of meerdere kenmerken van een voorgaande of daaropvolgende klank overneemt, zodat de uitspraak vergemakkelijkt wordt. Deze kenmerken beslaan bijvoorbeeld plaats van articulatie, maar ook stemhebbendheid. Zie hieronder van beide een voorbeeld.

(20) NL. woonboot [vo:mbot] opdoek [ɔbduk]

In het eerste voorbeeld verandert de alveolair /n/ in de bilabiale [m] vanwege de daaropvolgende bilabiale [b]. In het tweede voorbeeld wordt de stemloze /p/ stemhebbend, omdat de [d] die daarop volgt stemhebbend is. Uit een orthografisch oogpunt is het echter wenselijk deze klanken naar het morfologisch principe weer te geven met de <n> en <p>, zodat de woorden hun morfologische transparantie behouden. Ook vanuit een fonologisch oogpunt is dit wenselijk, omdat zodoende de onderliggende fonemen worden weergegeven.

Assimilatie wordt dus orthografisch niet weergegeven. Op grond hiervan focust dit onderzoek zich dan ook betreffende orthografische diepte op de correspondentie tussen fonemen en grafemen en vice versa, in plaats van klanken en grafemen en vice versa. Ook Neef & Balestra (2011) beamen dat een dergelijk fonologisch proces geen invloed heeft op de grafematische transparantie. Zij delen dergelijke correspondenties een GT-waarde toe van 1. Dat betekent voor dit onderzoek dat bijvoorbeeld het grafeem <p> niet zodanig hoeft te worden geclassificeerd als een correspondentie met de fonemen /p/ én /b/, maar enkel met het foneem /p/. Wat betreft de orthografische transparantie betekent dit dat enkel het foneem /p/ correspondeert met het grafeem <p> en niet ook met het foneem /b/.

3.1.2 Eindklankverstemlozing

Het Nederlands kent naast assimilatie ook de fonologische ontwikkeling bekend als eindklankverstemlozing, waarbij stemhebbende obstruenten woordfinaal hun stem verliezen. Wederom is het wenselijk om vanuit een morfologisch en fonologisch oogpunt de onderliggende fonemen weer te geven. In de volgende tabel staat het meervoud van enkele zelfstandige naamwoorden opgetekend,

² Homorgane medeklinkers zijn medeklinkers die fonetisch worden ingevoegd om de overgang tussen twee andere klanken te vergemakkelijken. Bijv. *komt* [kɔmpɪ], *zeeën* [zeːjən].

³ Epenthetische klinkers zijn klinkers die fonetisch worden ingevoegd om een medeklinkercluster op te breken en zodoende de uitspraak te vergemakkelijken. Bijv. *arm* [arəm]

waarbij de onderliggende stemhebbende obstruent naar de oppervlakte komt en hun enkelvoud waarbij de obstruent verstemloosd wordt.

	meervoud			enkelvoud		
/b/ → [p]	webben	[vɛbən]	/vɛbən/	web	[vɛp]	/vɛb/
/d/ → [t]	manden	[mandən]	/mandən/	mand	[mant]	/mand/
/ɣ/ → [x]	dagen	[dayən]	/dayən/	dag	[dax]	/day/
/v/ → [f]	dieven	[divən]	/divən/	dief	[dif]	/div/
/z/ → [s]	luizen	[lœyzən]	/lœyzən/	luis	[lœys]	/lœyz/

Tabel 2. Eindklankverstemlozing in Nederlandse zelfstandige naamwoorden

In de eerste drie voorbeelden wordt deze fonologische ontwikkeling niet weergegeven, maar omwille van morfologische transparantie wordt de onderliggende stam bewaard. Grafematisch zorgt dit niet voor een mindere transparantie, omdat de grafemen , <d> en <g> enkel de fonemen /b/, /d/ en /ɣ/ representeren. Orthografisch is dit echter wel ontransparanter, omdat de fonemen /p/, /t/ en /x/ hierdoor kunnen worden weergegeven door respectievelijk <p> én , <t> én <d> en tot slot <ch> én <g>, wat moeilijkheden kan geven wanneer er naar de correcte spelling gezocht wordt.

Opvallend is echter dat in het Nederlands woorden nooit mogen eindigen op de letters <v> en <z> en in dergelijke gevallen worden vervangen door <f> en <s>. Dit is uiteraard te voorspellen aan de hand van eindklankverstemlozing, maar dit is niet in lijn met de andere obstruenten die orthografisch niet veranderen. Uit een orthografisch oogpunt is dit transparanter, maar de spelling van het Nederlands is op dit vlak wel erg inconsequent. Nunn (1998) lost dit op door de door haar opgestelde autonome spellingsregels. Zij stelt dat er naast de fonologische eindklankverstemlozing, er tevens een losstaande autonome spellingsregel eindklankverstemlozing is, die enkel van toepassing is op de <v> en de <z>. Toch neemt dit niet weg dat het feit dat deze autonome spellingsregels enkel van toepassing is op deze twee obstruenten zeer willekeurig is. Grafematisch is dit dan ook minder transparant, omdat er een wanverhouding is tussen de grafemen en de fonemen die is representeren.

3.2 Foneem-grafeemcorrespondenties

Als er een overzicht wordt opgesteld van de fonemen en hun grafematische representatie komt men op het volgende resultaat. Naast de verenkelling en verdubbeling van sommige grafemen is er een correspondentie te vinden tussen de twee die vrij een-op-een is.

Fonemen	Grafematische representatie	Voorbeelden
/p/	p, pp	trap /trap/, kapper /kɑpər/
/b/	b, bb	bal /bal/, gabbler /ɣabər/
/t/	t, tt	tak /tak/, otter /ɔtər/
/d/	d, dd	doen /dun/, adder /adər/
/k/	k, kk	kaal /ka:l/, akker /akər/
/f/	f, ff	fel /fɛl/, offer /ɔfər/
/v/	v, f	veen /ve:n/, leef /le:v/
/s/	s, ss	sok [sɔk], wissel [wisəl]
/z/	z, s	zaak /za:k/, lees /le:z/
/x/	ch, g	schoon [sxɔ:n], kraag [kra:x]
/ɣ/	g, gg	wegen [veɣən], wegge [veɣə]
/ɦ/	h	help [ɦɛp]
/n/	n, nn	noot [no:t], linnen [lmən]
/m/	m, mm, n	mooi [mo:j], emmer [ɛmər]
/ŋ/	ng, n	angel [aŋəl], bank [baŋk]
/l/	l, ll	luik [lœyk], alles [aləs]
/r/	r, rr	raam [ram], borrel [bɔrəl]
/w/	w, uw	wee [ve:], eeuw [e:w]
/j/	j, i	jaar [jar], maai [ma:j]
/ɪ/	i	pit [pit]
/ʏ/	u	put [pyt]
/ɛ/	e	pet [pɛt]
/ɔ/	o	pot [pɔt]
/ɑ/	a	jas [jas]
/i/	ie, i	riet [rit], miauw [miɑu]
/y/	uu, u	buut [byt], nu [ny]
/e:/	ee, e	leen [le:n], eten [e:tən]
/o:/	oo, o	rood [ro:t], loper [lo:pər]
/a:/	aa, a	kaas [ka:s], adem [a:dəm]
/ø:/	eu	leuk [lø:k]
/u/	oe	roem [rum]
/ɛi/	ij, ei	wijs [vɛis], trein [trɛm]
/œy/	ui	ruik [rœyk]
/ʌu/	ou(w), au(w)	hout [ɦʌut], louw [lʌu], klauter [klautər], snauw [snʌu]
/ə/	e, i, ij, u	de [də], nodig [no:dəx], olijk [olək], Dokkum [dɔkəm]

Tabel 3. Foneem-grafeemcorrespondenties in het Nederlands (Nunn, 1998)

Zoals genoemd zorgen de verenkeling en verdubbeling van grafemen voor orthografische diepte (zie §2.4), maar er zijn enkele andere discrepanties die ook zorgen voor orthografische diepte in het Nederlands. Deze discrepanties zijn niet voorspelbaar. In de volgende paragrafen zullen deze besproken worden.

3.2.1 Historische Spelling

Te Winkel's (1865) Regel der Afleiding, ook wel het etymologisch principe, stelt dat conventie, de manier waarop het altijd geschreven werd, geraadpleegd moet worden wanneer een klank op twee contrasterende manieren geschreven kan worden. Derhalve kent het Nederlands twee diftongen die beide op twee verschillende manieren kunnen worden geschreven. De diftong /ei/ kan worden weergegeven met de korte <ei> of de lange <ij> (Gillis & Ravid, 2008) en de diftong /ʌu/ met <au> of <ou>. Beide diftongen komen voort uit twee fonemen die in de loop der tijd zijn samengevallen. Het enige overblijfsel is de verschillende spellingswijzen.

- (21) NL. *lijden* /ʎeidən/ *leiden* /ʎeidən/
rauww /rʌu/ *rouww* /rʌu/

Dergelijke contrasterende spellingen hebben op de grafematische transparantie van het Nederlands geen invloed. Het omzetten van het grafeem <ei> naar het foneem [ei] levert immers geen problemen op. Dit is ook het geval voor de grafemen <ij>⁴, <au> en <ou>, waarvan de fonemische realisatie perfect voorspelbaar is. Orthografisch heeft dit echter consequenties voor de transparantie. Er is een arbitraire distributie tussen de grafemen <ij> en <ei> en er moet simpelweg uit het hoofd geleerd worden welk grafeem wanneer gebruikt wordt. Zelfs computationele modellen zijn niet in staat de juiste spelling te voorspellen (Nunn, 1998).

De verschillende schrijfwijzen van de sjwa [ə], zijnde <e>, <i>, <u> en <ij>, is overigens een ander voorbeeld onderhevig aan het etymologisch principe (Nunn, 1998). Zie hieronder enkele voorbeelden.

- (22) NL. *lopen* /lo:pən/
aardig /a:rdəx/
moeilijk /mujlək/
Dokkum /dɔkəm/

Tot slot noemt Nunn (1998) nog een aantal woorden die omwille van het etymologisch principe anders gespeld worden. In deze woorden bestaan er geen contrasterende manieren om een klank weer te geven, maar wordt er een letter geschreven, zonder dat deze uitgesproken wordt. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat deze letters fonologisch onderliggend zijn, maar enkel etymologisch horen ze er thuis. Ze zijn namelijk in de loop der jaren fonologisch weggevallen, maar niet verdwenen uit de spelling.

- (23) NL. *thuis* /tœys/ < te + huis < PGm. *ta /ta/ + *hūsą /xu:sǎ/
erwt /ert/ < PGm. *arwits /arwits/
ambt /amt/ < PGm. *ambataz /ambataz/

3.2.2 Spelling glijklanken

De Nederlandse foneeminventaris kent twee glijklanken, namelijk de /j/ en de /w/⁵, die op een vergelijkbare manier variatie vertonen in de spelling. De spelling van deze halfklinkers hangt af van de positie in het woord. Nunn (1998) stelt op dat de glijklanken geschreven worden als <i> en <(u)w> aan het einde van morfemen en in andere gevallen <j> en <w>. Morfeemfinaal wordt /w/ overigens

⁴ Hier moet hier buiten beschouwing worden gelaten dat het grafeem <ij> ook een [ə]-realisatie kan representeren in het achtervoegsel *-lijk* en een onregelmatige uitspraak heeft in het woord *bijzonder* [bizɔndər].

⁵ Het foneem /w/ wordt in het Hollands aan het begin van de syllabe gerealiseerd als [v] en in andere posities als [w]. Omdat ze in perfecte complementaire distributie staan, mag men ervan uitgaan dat ze deel zijn van hetzelfde foneem. In Vlaanderen wordt hij echter in alle posities gerealiseerd als [β], wat een tweede argument is om het als één foneem te beschouwen (Gussenhoven, 2007).

geschreven als <w> als het voorgaande grafeem een <u> is, zoals in *lauw*, in plaats van **lauuw*. De diftongen <au> en <ou> worden in vele gevallen gevolgd door het grafeem <w>, maar in de uitspraak is er geen verschil. Ook hier geldt dat de <w> enkel foneemfinaal geschreven wordt. Om deze reden kunnen woorden als *koud* en *vertrouwd* (opgebouwd uit de morfemen *ver-trouw-d*) naast elkaar bestaan.

Deze spellingsvariaties zorgen echter wel voor orthografische diepte, omdat ze orthografische ontransparantie als gevolg hebben. Voor één foneem zijn immers verschillende grafematische representaties.

3.2.3 Consequente morfeemspelling

Het consequent spellen van morfemen is zowel van toepassing op woordstammen als op affixen (zie §3.1.1) en veroorzaakt dan ook orthografische diepte. In het volgende paradigma is te zien hoe de stam van het werkwoord *haten* bewaard blijft, omwille van dit principe.

(24) NL. *jij haat* /jei fiat/ *jij haatte* /jei fiatə/ *jij hebt gehaat* /jei fiəpt γəfiat/
(Nunn, 1998)

Naar enkel het fonologisch principe zou het paradigma van “haten” er als volgt moeten uitzien.

(25) NL. *jij haat* **jij hate* **jij hebt gehaat*

Er gaat echter veel morfologische informatie verloren met een dergelijke spelling. Zo is in de verleden tijd de stam van het werkwoord niet meer herkenbaar en is het überhaupt onduidelijk waar de stam eindigt en het verledentijdssuffix begint. Op basis van morfologie wordt derhalve de spelling in (28) verkozen boven die in (29).

Het Nederlands leeft overigens het morfologisch principe niet altijd na. Zoals eerdergenoemd wordt de stam van zelfstandige naamwoorden en werkwoorden niet altijd behouden (zie §3.1 en §3.1.2). Ook al wordt hier ingeleverd op de morfologische transparantie, voor de orthografische diepte werkt dit bevorderlijk. Opvallend zijn dan ook de verschillende spellingen van enkele suffixen die veranderen afhankelijk van de voorgaande fonemen (Nunn, 1998).

(26) NL. *bij-tje* /beitjə/ *boom-pje* /bo:mpjə/
kam-de /kamdə/ *kap-te* /kaptə/
leuk-er /lø:kər/ *raar-der* /ra:dər/

Deze drie voorbeelden bevatten twee anders geschreven allomorfen van hetzelfde morfeem, terwijl op grond van het morfologisch principe te verwachten valt dat deze overeenkomstig geschreven zouden worden. Een ander voorbeeld is de alternerende spelling van enkele stammen, die veranderen afhankelijk van het daaropvolgende suffix (Nunn, 1998).

(27) NL. *toegang* /tuyɑŋ/ *toegank-elijk* /tuyɑŋkələk/
beeld /be:lt/ *beelt-enis* /be:ltənis/
lot /lɔt/ *loot-je* /lɔ:tjə/
koe /ku/ *koei-en* /kujən/

Ook hier wordt er ingeleverd op de morfologische transparantie ten bate van de grafematische en orthografische transparantie. Dit verdiept de orthografie uiteraard niet, omdat het fonologisch principe keurig wordt nagevolgd.

3.3 Grafeem-foneemcorrespondentie

Om te bepalen in welke mate het Nederlands grafematische transparant is, zullen de grafematische representaties uit tabel 3 gebruikt worden. De letters <c> (behalve in het grafeem <ch>), <q>, <x> en <y> komen niet voor in tabel 4, maar worden dan ook enkel gebruikt in leenwoorden of namen en worden derhalve ook niet meegenomen. Dit geldt tevens voor diacritica zoals <é>, <ö>, <ç> en leengrafemen zoals <th> /t/, <qu> /kw/, <ea> /i/ (Nunn, 1998). Belangrijk om te noemen is dat de

grafeemsequenties <aai>, <ooi>, <oei>, <ieuw> en <eeuw> niet worden meegenomen, omdat zij gezien moeten worden als combinaties van klinkergrafemen gevolgd door de glijklanken /j/ en /w/. Nunn (1998) beschouwt de grafeemsequentie <uw> echter niet als grafeem, maar omdat dit wel degelijk een grafematische representatie van het foneem /w/ is, wordt deze hier wel meegenomen. De volgende grafemen vloeien hieruit voort.

Monografen

p b t d k f v s z g h n m l r w uw; i u e o a ij⁶

Digrafen

ch uw; ie uu ee oo aa eu oe ei ui ou au

De volgende tabel is een overzicht van de grafemen gekoppeld aan hun foneemcorrespondenties. De fonemen zijn overgenomen uit het werk van De Vaan (2017). De verenkelde en verdubbelde grafemen zijn in dit overzicht niet meegenomen, omdat hun verdubbelde of verenkelde tegenhanger respectievelijk dezelfde fonemen representeert.

⁶ Het grafeem <ij> wordt behandeld als één letter, omdat het zich zodanig gedraagt. Zo wordt het geschreven met twee hoofdletters in een woord als *IJssel*, in plaats van als **Ijssel* (Nunn, 1998).

Grafeem	Foneem	
<p>	/p/	
	/b/	
<t>	/t/	
<d>	/d/	
<k>	/k/	
<f>	/v/ /f/	/ _ # (primaire)
<v>	/v/	
<s>	/z/ /s/	/ _ # (primaire)
<z>	/z/	
<g>	∅ /ɣ/	/ <n> _ (primaire)
<h>	/ɦ/	
<n>	/ŋ/ /n/	/ _ <g> (primaire)
<m>	/m/	
<ɫ>	/l/	
<r>	/r/	
<w>	/w/	
<j>	/j/	
<ch>	/x/	
<uw>	/w/	
<ɪ>	/ə/ /j/ /i/	(zonder klemtoon) _ l _m (primaire)
<u>	/ə/ /y/	(zonder klemtoon) (primaire)
<e>	/ə/ /ɛ/	(zonder klemtoon) (primaire)
<o>	/ɔ/	
<a>	/ɑ/	
<ij>	/ɛi/ /ə/	
<ie>	/i/	
<uu>	/y/	
<ee>	/e:/	
<oo>	/o:/	
<aa>	/a:/	
<eu>	/ø:/	
<oe>	/u/	
<ei>	/ɛi/	
<ui>	/œy/	
<ou>	/ʌu/	
<au>	/ʌu/	

Tabel 4. Grafeem-foneemcorrespondenties in het Nederlands (De Vaan, 2017)

Uit deze tabel kan worden opgemaakt dat de correspondentie tussen grafemen en fonemen tevens vrij een-op-een is. Wanneer er meerdere fonemen kunnen worden gerealiseerd is dit het gevolg van een complexe correspondentieregel of een autonome spellingsregel. Als deze niet van toepassing zijn, blijft er een “primair” foneem over, wat in alle andere omgevingen voorkomt. Deze zijn orthografisch diep, maar wel voorspelbaar.

4. Haags

4.1 Fonologie

Voor het analyseren van de orthografische diepte van het Haags zijn allereerst een grafeem- en een foneeminventaris nodig. Voordat dergelijke overzichten gerealiseerd kunnen worden, moet er worden vastgesteld welk soort Haags er gebruikt wordt voor dit onderzoek. Er wordt geen onderzoek gedaan naar het Haags van de zogenaamde Haagse kak, ook wel het *daftig Haègs* (Goeman 1999). In plaats daarvan wordt er gebruik gemaakt van het plat-Haags, dat oorspronkelijk gesproken wordt in de Schilderswijk, Spoorwijk en Transvaal (Elias & Goeman, 2002). Er is een lexicon opgesteld, waarvan een overzicht is opgenomen in appendix b. Dit lexicon is afkomstig uit “Ut Nieuwe Groen-Geile Boekie” (Bral et al., 2008, p. 80-89). Eén van de meest onderscheidende kenmerken van het Haags is de monoftongisering van de Standaardnederlandse diftongen. Zie de uitspraak van het woord *spijker* in het volgende voorbeeld ter illustratie.

(28) NL.	spijker	[spɛikər]
Hg.	spèkâh	[spɛ:kɑ:]

Op basis van dit voorbeeld zou te verwachten zijn dat de uitspraak van iedere Nederlandse [ɛi] in het Haags uitgesproken zou worden als [ɛ:]. Elias geeft echter enkele tegenvoorbeelden waarin de uitspraak zelfs in dezelfde zin alterneert tussen de Haagse en de Nederlandse uitspraak. De volgende zin is door hem geannoteerd (Elias & Goeman, 2002, p.29).

(29) NL. (...) naar de ijsfabriek, ijsjes inpakken.

In dit voorbeeld wordt die <ij> in *ijsfabriek* gerealiseerd als de Haagse [ɛ:], maar in *ijsjes* als de Nederlandse [ɛi]. Ook de andere diftongen worden in sommige gevallen Haags gerealiseerd en in sommige gevallen Nederlands. Dit kan zelfs binnen één uiting altereren. Het blijkt echter dat deze alternantie te maken heeft met de formaliteit van de setting. Des te informeler die is, des te meer men geneigd is de Haagse realisatie te verkiezen boven de Nederlandse (Elias & Goeman, 2002). De aanwezigheid van sprekers van het Standaardnederlands zet Hagenezen ertoe aan om hun spraak daaraan aan te passen. Dit betekent echter niet dat er niet vanuit kan worden gegaan dat er een onderliggende Haagse uitspraak schuilgaat onder de vernederlandste vorm van het Haags. Al komt het in de praktijk weinig tot niet voor dat alle fonemen Haags worden uitgesproken, kunnen ze wel Haags worden uitgesproken. Elias en Goeman (2002) noemen dit hypercorrect plat-Haags, waarbij ieder foneem Haags wordt uitgesproken. Omdat deze uitspraak tevens wordt weerspiegeld in de spelling, zal deze als standaard plat-Haags gezien worden.

Een taalkundig overzicht van de Haagse klinkers is tot nog toe nooit opgetekend en derhalve zijn ze voor dit onderzoek geconstrueerd. Hiervoor is gebruik gemaakt van Elias & Goeman (2002, p. 27-41) en Van Gaalen & Van den Mosselaar (1985, p. 20-27). Waar het ene werk geen uitsluitel kon bieden is het andere geraadpleegd en vice versa. Over nog overgebleven twijfelgevallen is gesproken met Anne Arink, Annemieke Arink en Ben Gieben, drie sprekers van het Haags. De overzichten in de volgende twee paragrafen zijn gebaseerd op deze bevindingen, uiteraard met het gebruik van gezond verstand.

4.1.1 Klinkers

Het Haags kent fonologisch dertien klinkers, die zowel kort als lang kunnen zijn. Lengte dient hier niet verward te worden met gespannenheid. Ondanks dat de Nederlandse <u> als korte klinker wordt aangeduid en de <uu> als lang, zijn ze fonetisch niet verschillend in lengte. Ze verschillen echter wel in gespannenheid, aangezien de <u> ongespannen is en de <uu> gespannen. Naast de monoftongen bestaan er in het Haags ook drie diftongen.

De korte klinkers zijn de klinkers die tevens in het Standaardnederlands fonetisch kort worden uitgesproken. De Haagse korte klinkers vertonen nauwelijks tot geen verschil met hun Standaardnederlandse tegenhanger.

	Voor	Bijna voor	Midden	Bijna achter	Achter
Hoog	i • y				• u
Bijna hoog		I • Y			
Mid-hoog					
Midden			ə		
Mid-laag	ɛ •				• ɔ
Bijna laag					
Laag					ɑ •

Tabel 5. De korte klinkers van het Haags

Zoals al eerdergenoemd is de monoftongering van de Standaardnederlandse diftongen zeer onderscheidend voor het Haags. De Standaardnederlandse <ij>/<ei>, <ui> en <au>/<ou> die respectievelijk uitgesproken worden als [ɛi], [œy] en [ʌu], worden in het Haags de zuivere, verlengde monoftongen [ɛ:], [œ:] en [ɑ:], wat prachtige geïllustreerd kan worden met het zeer bekende “broodje ei met ui” [bʁoʊtʃə ɛ: mæ œ:]. Noemenswaardig is het feit dat bij de eerste twee verlengde klinkers het eerste deel van de Standaardnederlandse diftong bewaard blijft.

	Voor	Bijna voor	Midden	Bijna achter	Achter
Hoog					
Bijna hoog					
Mid-hoog					
Midden					
Mid-laag	ɛ: • œ:				
Bijna laag					
Laag	a: •				ɑ: •

Tabel 6. De lange klinkers van het Haags

De Nederlandse, lange, gespannen /a:/ is in het Haags vrijwel identiek. In tegenstelling tot de andere lange klinkers in het Haags komt deze niet uit een Standaardnederlandse diftong.

Aangezien de Standaardnederlandse diftongen zijn gemonoftongiseerd, hebben enkele lange klinkers de ruimte gekregen te diftongeren. De Standaardnederlandse <ee>, <oo> en <eu>, respectievelijk uitgesproken als [e:], [o:] en [ø:] zijn veranderd in diftongen, weergegeven in de onderstaande tabel.

Diftong	Voor Ongerond	Achter Ongerond	Voor Gerond
	eɪ	oʊ	øʏ

Tabel 7. De diftongen van het Haags

Deze ontwikkeling is in zekere zin een kettingreactie op het monoftongeren van de Standaardnederlandse diftongen. Een soortgelijke kettingreactie kan worden waargenomen in andere stadsdialecten uit de Randstad, die door Stroop (1998) het Poldernederlands worden genoemd. Het enige verschil is dat de Standaardnederlandse diftongen niet monoftongeren, maar verlaagd worden (zie Stroop, 1998).

4.1.2 Medeklinkers

Het Haags kent negentien medeklinkerfonemen, wat in zijn geheel overeenkomt met het Nederlands. De fonetische realisaties ervan kunnen echter in enkele fonologische omgevingen sterk verschillen van het Standaardnederlands. Hierover meer in onder andere §4.2.2.

		Labiaal	Alveolair	Post-alveolair	Dorsaal	Glottaal
Nasaal		m	n		ŋ	
Plosief	Stemloos	p	t		k	
	Stemhebbend	b	d			
Fricatief	Stemloos	f	s		x	
	Stemhebbend	(v)	(z)		(ɣ)	ɦ
Approximant		w	l		j	
Rhotisch					r	

Tabel 8. De medeklinkers van het Haags

4.2 Foneem-grafeemcorrespondenties

De verschillende fonetische realisaties worden veelal weergegeven in de spelling, iets wat sporadisch gebeurt in het Standaardnederlands. Aan de hand van het volgende overzicht van de fonemen en hun grafematische representatie zullen deze en andere discrepanties verklaard worden. In dit overzicht zijn de verenkelde klinkergrafemen en verdubbelde medeklinkergrafemen niet meegenomen. Het Haags verenkelt en verdubbelt op dezelfde manier als het Nederlands en is op dit vlak dus niet dieper of ondieper. Een overzicht zonder deze bijkomende grafemen geeft een duidelijker beeld van andere zaken waarop de Haagse orthografische diepte verschilt van de Nederlandse.

Fonemen	Grafematische representatie	Voorbeelden
/p/	p	<i>paut</i> [poot]
/b/	b	<i>bieâh</i> [bia:]
/t/	t	<i>tèd</i> [te:t]
/d/	d, w, i	<i>dag</i> [dax], <i>hâhwe</i> [fia:wə] /fia:də/, <i>bloeie</i> [blujə] /bludə/
/k/	k	<i>kâhd</i> [ka:t]
/f/	f	<i>feis</i> [feis]
/v/	v, f	<i>vas</i> [fas] /vas/, <i>geif</i> [xeif] /yeiv/
/s/	s	<i>stgaf</i> [stɣaf]
/z/	z, s	<i>zùip</i> [sœ:p] /zœ:p/, <i>leis</i> [leis] /leiz/
/x/	ch	<i>achtâh</i> [axta:]
/ɣ/	g	<i>gâh</i> [xa:] /ɣa:/
/h/	h	<i>hand</i> [hant]
/n/	n	<i>naas</i> [na:s]
/m/	m	<i>mejoen</i> [mœjun]
/ŋ/	ng, n	<i>haring</i> [fia:Rɪŋ], <i>pink</i> [pɪŋk]
/l/	l	<i>leg</i> [lex]
/r/	r, g, âh, h	<i>pagk</i> [paɣk] /park/, <i>kamâh</i> [ka:ma:] /ka:mər/, <i>jaah</i> [ja:] /ja:r/
/w/	w, uw	<i>wogt</i> [vɔxt], <i>nieuw</i> [niw]
/j/	j, i	<i>jaah</i> [ja:], <i>aaie</i> [a:jə]
/ɪ/	i	<i>in</i> [ɪn]
/ʊ/	u	<i>trug</i> [tɾʏx]
/ɛ/	e	<i>hep</i> [hɛp]
/ɔ/	o	<i>rot</i> [rɔt]
/ɑ/	a	<i>al</i> [ɑt]
/i/	ie	<i>drie</i> [dri]
/y/	uu	<i>kuup</i> [kyp]
/ei/	ei	<i>gein</i> [xɛɪn]
/oo/	au	<i>aug</i> [oʊx]
/a:/	aa	<i>waah</i> [wa:]
/øɣ/	eu	<i>sleutels</i> [sløɣtəls]
/u/	oe	<i>noem</i> [num]
/ɛ:/	è	<i>fèn</i> [fɛ:n]
/œ:/	ùi	<i>vùil</i> [fœ:t]
/ɑ:/	âh	<i>âhd</i> [ɑ:t]
/ə/	e, u	<i>spraakje</i> [sprɔokjə], <i>un</i> [ən]

Tabel 9. Foneem-grafeemcorrespondenties in het Haags

In de bovenstaande tabel wordt voor ieder voorbeeld tevens de fonetische realisatie weergegeven. In sommige gevallen is echter ook de fonologische representatie opgetekend, omdat anders het foneem waar het een voorbeeld van is niet herkenbaar is. De vertaling van de voorbeelden is terug te vinden in appendix a. Hieronder worden enkele wanverhoudingen getoond en verklaard.

4.2.1 Spelling van de sjwa

Het foneem /ə/ kan volgens de tabel gespeld worden als <e> of als <u> en er lijkt een duidelijke distributie tussen de twee spellingswijzen te zijn. Wanneer de sjwa in een open lettergreep staat wordt deze altijd gespeld met een <e> en in een gesloten lettergreep als <u>. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de titel van dit onderzoek en specifiek het woordje *jenut* [jənət] “je het”, waarbij beide spellingsvarianten voorkomen. Enkele andere voorbeelden worden hieronder gegeven.

(30) Hg. <i>viere</i> [virə] “vieren”	Hg. <i>jaahluks</i> [ja:ləks] “jaarlijks”
Hg. <i>eivenement</i> [eivənəmənt] “evenement”	Hg. <i>oppun</i> [ɔpən] “op een”
Hg. <i>morrege</i> [mərəxə] “morgen”	Hg. <i>hellup</i> [hɛləp] “help”

4.2.2 Fonologische processen

De Standaardnederlandse stemhebbende alveolaire plosief [d] is in het Haags in bepaalde fonologische omgevingen onderhevig aan verandering. Intervocalisch, tussen twee klinkers in, wordt hij namelijk vaak afgezwakt (Elias, 2002).

(31) Nl. <i>houden</i> [ɦɑudən]	Hg. <i>hâhwe</i> [ɦɑ:wə]
Nl. <i>bloeden</i> [bludən]	Hg. <i>bloeie</i> [bluɣə]

Opvallend is dat de spelling van deze twee voorbeelden zeer fonetisch is, in plaats van fonemisch, iets wat op basis van het Nederlands niet te verwachten valt. Men zou zich kunnen afvragen of de /d/ in het Haags in deze omgevingen onderliggend is, en de [w] en [j] hier dus allofonische realisaties van zijn. Op basis van het Nederlands is dit te verwachten, ook omdat er een complementaire distributie lijkt te zijn. Er zijn echter wel tegenvoorbeelden te vinden waarin het foneem /d/ intervocalisch voorkomt, zoals het Haags *moeder*. Als ervan uit wordt gegaan dat de /d/ onderliggend is, heeft dit invloed op de orthografische diepte. Als deze als <w> en <ɣ> orthografisch worden weergegeven, zijn dit namelijk representaties van de fonetische realisaties [w] en [j]. Er is dan geen een-op-een correspondentie tussen foneem en grafeem. Voor dit onderzoek zal ervan uit worden gegaan dat de [w] en [j] allofonen van de /d/ zijn, een aanname die op basis van de schijnbare complementaire distributie niet onterecht is.

Ook het Standaardnederlandse foneem /r/ heeft enkele verschillende fonetische realisaties afhankelijk van de fonologische omgeving. Voorop moet worden gesteld dat het foneem in de meeste gevallen gerealiseerd wordt als de uvulaire tril [ʀ], ook wel bekend als de *gebrouwde r* (Elias, 2002). Na korte, ongespannen klinkers en voor een andere medeklinker wordt deze echter gerealiseerd als een [ɣ].

(32) Nl. <i>park</i> /park/	Hg. <i>pagk</i> [pɑɣk]
Nl. <i>kaartje</i> /ka:rtʃə/	Hg. <i>kaagtsje</i> [ka:ɣtʃə]

Deze distributie gaat echter niet geheel op, omdat sprekers in sommige gevallen vrij variëren. In andere fonologische omgevingen wordt deze realisatie namelijk ook geprefereerd. De <r> kan in een woord als “broodje” gerealiseerd worden als [bɣoutʃə].

Een veel bekendere ontwikkeling is de uitspraak van het foneem /r/ aan het einde van een woord voorafgegaan door een klinker. In een dergelijk geval verandert hij namelijk naar de fonetische realisatie /ɑ:/.

(33) Nl. heer /he:r/	Hg. heâh /heɑ:/
Nl. door /do:r/	Hg. doâh /doɑ:/
Nl. per /pɛ:r/	Hg. pèâh /peɑ:/
Nl. kamer /ka:mɛ:r/	Hg. kamâh /ka:mɑ:/
Nl. suiker /sœykɛ:r/	Hg. sùikâh /sœ:kɑ:/
Nl. bar /bɑ:r/	Hg. bâh /bɑ:/
Nl. jaar /ja:r/	Hg. jaah /ja:/

In het geval dat de voorgaande klinker een sjwa is, assimileert deze met de daaropvolgende /ɑ:/. Als deze voorgaande klinker al een korte /ɑ/ is, wordt deze simpelweg verlengd. Na een /ɑ:/ valt het foneem /r/ simpelweg af. Dit wordt orthografisch allemaal weergegeven met het grafeem <âh>, dat orthografisch én grafematisch zeer transparant is. Er is immers een perfecte een-op-een relatie tussen het grafeem en het foneem. Uitsluitend het grafeem <h> in het woord *jaah* is orthografisch en grafematisch ontransparant. Het grafeem geeft geen enkel foneem weer en wordt eenvoudigweg gebruikt om aan te geven dat het Nederlandse foneem /r/ is weggefallen.

Elias & Goeman (2002) noemen dat sommige sprekers ook de neiging hebben het foneem /r/ te leniëren na een gespannen klinker en vóór de stemloze alveolaire stop [t]. Na een labiale klinker wordt er gekozen voor de approximant [w] en na een palatale klinker voor de approximant [j].

(34) Nl. gehuurd /ɣəhʏrt/	Hg. [xəhʏwt]
Nl. gehuwd /ɣəhʏwt/	Hg. [xəhʏwt]
Nl. biertje /bi:rtʃə/	Hg. [bijʔjə]
Nl. bietje /bitʃə/	Hg. [bitʃə]

De uiteindelijke fonetische realisaties zijn (bijna) homofoon aan vergelijkbare woorden zonder het foneem /r/. Dit fonologische proces is echter niet terug te vinden in de spelling en het foneem /r/ wordt net zoals in de woordfinale omgeving weergegeven met het grafeem <âh>. Orthografisch is dit echter niet ontransparanter, als wordt aangenomen dat deze realisatie allofonisch is aan de andere realisatie van het foneem /r/.

Ook noemen Elias & Goeman (2002) dat het foneem /l/ woordfinaal gevoaliseerd wordt tot een klank die dicht bij de [w] ligt.

(35) Nl. vernie ld [vɔrnilt]	Hg. [fɔniwt]
Nl. vernieuwd [vɔrniwt]	Hg. [fɔniwt]

Tot slot noemt hij dat in sommige gevallen de alveolaire fricatief /s/ gepalataliseerd wordt tot [ʃ], maar hij zegt ook dat er geen concrete regel uit te destilleren valt. Deze laatste twee fonologische processen zijn dermate ongedefinieerd en zijn eerder onderhevig aan vrije variatie, dan aan de daadwerkelijke fonologie van het Haags, dat ze niet mee worden genomen in de foneeminventaris van het Haags. Ook de orthografie laat deze processen buiten beeld.

4.2.3 Consequente morfeemspelling

Omdat het Haags de neiging heeft fonetischer gespeld te worden dan het Nederlands, zou men verwachten dat het morfologisch principe minder vaak in acht wordt genomen. Aangezien de weergave van de uitspraak belangrijker is dan morfologische transparantie zou ook de eindklankverstemlozing moeten worden weergegeven in de spelling. Dit is echter niet het geval en volgt nagenoeg hetzelfde patroon als het Standaardnederlands.

		Fonemish	Vertaling
/b/ → [p]	heb/hep [hɛp]	/hɛb/	heb(t)
/d/ → [t]	âhd [ɑ:t]	/ɑ:d/	oud
/ʎ/ → [x]	zeg [sɛx]	/zɛʎ/	zeg(t)
/v/ → [f]	schrèf [sʎɛ:f]	/sxrɛ:v/	schrijf(t)
/z/ → [s]	leis [leis]	/leɪz/	lees(t)

Tabel 10. Orthografische weergave van eindklankverstemlozing in het Haags

Opvallend is wel dat naast de stemhebbende fricatieven /v/ en /z/ ook de stemhebbende plosief /b/ in sommige gevallen verstemloosd wordt weergegeven in de orthografie. Alhoewel dit inconsequent gedaan wordt zou kunnen worden aangenomen dat in sommige gevallen de autonome spellingsregel die op het Nederlands van toepassing is voor de fonemen /v/ en /z/ hier tevens van toepassing is op de /b/.

Het consequent spellen van stammen en affixen is sowieso iets wat voor het Haags in vele gevallen niet opgaat. Fonologische processen eindklankverstemlozing en assimilatie nemen een te prominente plaats in in de Haagse spelling. Zie de verschillende orthografische weergaven van de tweede of derde persoon enkelvoudsuitgang *-t*.

(36) Nl. vind- t [vɪnt]	Hg. vind- t [fɪnt]	
Nl. kom- t [kɔm(p)t]	Hg. kom- p [kɔmp]	
Nl. hang- t [hɑŋ(k)t]	Hg. han- k [hɑŋk]	
Nl. word- t [wɔrt]	Hg. wog- t [wɔχt]	(vgl. Hg. wog-e [wɔχdɔ])

In de bovengenoemde voorbeelden assimileert het Haagse suffix met de voorgaande medeklinker als deze nasaal is, wat ook orthografisch wordt weergegeven. Fonetisch maakt het Nederlands gebruik van dezelfde klanken als homorgane medeklinkers, om de overgang tussen de nasalen en het suffix te vergemakkelijken. Deze assimilatie wordt echter niet gespeld, terwijl het Haags inconsequent is in het spellen van dit suffix. Een autonome spellingsregel zou kunnen bepalen dat de <d> behouden wordt als deze op een <n> volgt of dat de <d> wegvalt, wanneer deze na een <g> komt, maar dit lijkt een arbitraire regel. Logischer zou zijn om aan te nemen dat een autonome spellingsregel bepaalt dat het werkwoord *vinde* zich houdt aan het morfologische principe op basis van de Nederlandse spelling, maar het werkwoord *wogde* niet. De reden hiervoor is dat het werkwoord *wogde* [wɔχdɔ] op een typisch Haagse manier wordt uitgesproken, terwijl het werkwoord *vinde* [fɪndɔ] nagenoeg hetzelfde klinkt als zijn Nederlandse tegenhanger.

Het Haags kent ook enkele clitica, die de spelling van de stammen waar ze aan hechten kunnen veranderen. Deze clitica kunnen niet los voorkomen en worden altijd vast geschreven aan het voorgaande woord. Dit komt voor omwille van assimilatie en de autonome spellingsregel die medeklinkerfonemen verdubbelt. In het Haags beslaan clitica voornamelijk persoonlijke voornaamwoorden, lidwoorden en het bijwoord “er/d’r” (*âh*).

(37) Hg. <i>kennik</i>	< ken + ik	“kan ik”
Hg. <i>kejje</i>	< ken + je	“kun je”
Hg. <i>kennu</i>	< ken + u	“kunt u”
Hg. <i>kennie</i>	< ken + ie	“kan ie/hij”
(38) Hg. <i>vannut</i>	< van + ut	“van het”
Hg. <i>assun</i>	< as + un	“als een”
(39) Hg. <i>dattâh</i>	< dat + âh	“dat er”
Hg. <i>astâh</i>	< as + âh	“als er”

Uit bovenstaande voorbeelden is vooral op te maken dat de medeklinkers verdubbelen om zo de juiste ongespannen uitspraak van de klinkergrafemen af te lezen. Daarnaast blijkt uit het voorbeeld *kejje* dat de klinkers /n/ en /j/ assimileren in deze context. Vanuit een morfologisch oogpunt is dat uiteraard vreemd, maar het maakt de orthografie wel ondieper door dergelijke assimilaties in de spelling uit te laten komen. Het voorbeeld *astâh* toont aan dat het Haags gebruik maakt van een epenthetische medeklinker. Dit betekent dat een klank, in dit geval een [t], wordt toegevoegd om twee woorden aan elkaar te verbinden. Deze klanken zijn niet onderliggend, maar worden in het Haags desalniettemin geschreven. Het eerder uit de titel ontleende voorbeeld *jenut* is ook opvallend, omdat hier twee clitica aan elkaar worden gebonden met de klank [n]. In het Standaardnederlands zullen dergelijke epenthetische medeklinkers nooit orthografisch worden weergegeven, maar het Haags maakt hier wel gebruik van.

4.3 Grafeem-foneemcorrespondenties

Voor de volledigheid is hier tevens een overzicht van de grafemen en fonemen weergegeven. De discrepanties zijn hierboven al besproken en verklaard.

Grafeem	Foneem	
<p>	/p/	
	/b/	
<t>	/t/	
<d>	/d/	
<k>	/k/	
<f>	/v/ /f/	/ _ # (primair)
<v>	/v/	
<s>	/z/ /s/	/ _ # (primair)
<z>	/z/	
<g>	∅ /r/ /ɣ/	/ <n> _ (vrije variatie) (primair)
<h>	/r/ /h/	/ <aa> _ # (primair)
<n>	/ŋ/ /n/	/ _ <g> (primair)
<m>	/m/	
<l>	/l/	
<r>	/r/	
<w>	/d/ /w/	/ V _ V (primair)
<j>	/j/	
<ch>	/x/	
<âh>	/r/	/ _ #
<uw>	/w/	
<i>	/i/ /d/	/ V _ V (primair)
<u>	/ə/ /ɣ/	(zonder klemtoon, gesloten lettergreep) (primair)
<e>	/ə/ /ɛ/	(zonder klemtoon, open lettergreep) (primair)
<o>	/ɔ/	
<a>	/ɑ/	
<ie>	/i/	
<uu>	/y/	
<ei>	/eɪ/	
<au>	/oo/	
<aa>	/a:/	
<eu>	/øɣ/	
<oe>	/u/	
<è>	/ɛ:/	
<ùi>	/œ:/	
<âh>	/ɑ:/	

Tabel 11. Grafeem-foneemcorrespondenties in het Haags

Opvallend in vergelijking met het Nederlands zijn er meer fonemen die gekoppeld kunnen worden aan één grafeem. Er zijn verschillende redenen voor deze hoeveelheid. In het volgende hoofdstuk zal dit verklaard worden.

5. Vergelijking Nederlands en Haags

De orthografie van zowel het Nederlands als het Haags is vergeleken met andere talen zoals het Engels, Frans of Duits niet opvallend diep. Integendeel, de twee talen lijken een correspondentie te vertonen tussen fonemen en grafemen die bijna een-op-een is. Met als uitzondering de verenkeling en verdubbeling van enkele grafemen, die dan ook niet zullen worden meegenomen in de rest van de vergelijking. Andere punten waarop de correspondentie verstoord wordt, verschillen echter wel per taal. In dit hoofdstuk zullen de verschillen tussen de orthografische diepte van het Nederlands en het Haags besproken worden.

5.1 Fonetische spelling

De correspondentie tussen fonemen en grafemen in het Nederlands is bijna een-op-een. De enige discrepanties betreffende deze correspondentie zijn de historische spelling van de diftongen /ei/ en /au/ en de klinker /ə/, de geconditioneerde spelling van de glijklanken /w/ en /j/, de verstemloosde schrijfwijze van de fricatieven /v/ en /z/ en het gebruik van het grafeem <ng> voor het foneem /ŋ/. Zie ook tabel 4.

Deze correspondentie voor het Haags is vrijwel even een-op-een, echter worden de discrepanties in hogere mate bepaald door fonologische condities. De reden hiervoor is dat het Haags een nauwere correspondentie heeft tussen klanken en grafemen, omdat de spelling meer fonetisch is. Zo worden de allofonen van het foneem /d/, zijnde [d], [w] en [i], of van het foneem /r/, zijnde [ʀ], [χ], [ɑ:] en Ø, ook in de spelling weergegeven, terwijl de Nederlandse orthografie er veelal voor kiest om orthografisch de onderliggende fonemen weer te geven. Het Haags is echter niet geheel consequent op dit vlak, omdat bijvoorbeeld de fonetische realisaties van de /r/ en /l/ in woorden als *gehuâhd* [xəfiywt] “gehuurd” en *vernield* [fəniwt] “vernield” niet worden weergegeven. De reden hiervoor is waarschijnlijk dat zij ook gerealiseerd kunnen worden als [xəfiya:t] en [fəniilt], waarvoor de spelling volstaat.

Dat het Haags een voorkeur heeft voor een fonetische orthografie blijkt ook uit het feit dat geassimileerde klanken desalniettemin orthografisch worden weergegeven op basis van de fonetische realisatie en niet op basis van de onderliggende fonemen. Zo wordt het fonemische /kən jə/ “kun je” gerealiseerd als [kɛjə] en zodoende grafematisch weergegeven als *kejje*. Ook fonemisch /kəm-t/ “komt (2/3SG)” met de realisatie [kɔmp] wordt gerepresenteerd met *komp*. Het onderliggende tweede of derde persoon enkelvoudsmorfeem -t is hier geenszins meer herkenbaar, terwijl in andere gevallen, tegen verwachting in, hetzelfde morfeem omwille van het morfologisch principe weldegelijk geschreven wordt. Omdat de spelling zo fonetisch is en morfologische transparantie een minimale rol lijkt te spelen, zou men verwachten dat de spelling *vind* (of zelfs *vint*) geprefereerd zou worden boven *vindt*. Morfologische transparantie wordt hier echter verkozen boven een fonetische spelling.

Hetzelfde zou men verwachten voor klanken die onderhevig zijn aan eindklankverstemlozing, maar ook hier verkiest het Haags in enkele gevallen voor een onderliggende, fonemische spelling. Dit is zeer vergelijkbaar met hoe het Nederlands met deze grafematische weergave omgaat. De verschillende spellingen *heb* en *hep* voor /hɛb/ “heb (1SG)” tonen echter aan dat er twijfel bestaat over of eindklankverstemlozing grafematisch moet worden weergegeven in het Haags of niet.

Waar het Nederlands op sommige vlakken onderhevig is aan historische spelling is het Haags überhaupt nooit gebonden aan conventie. Te Winkel's (1963) Regel der Afleiding is in het Haags niet van kracht, waardoor de in het Nederlands alternerende spelling van de diftongen /ei/ en /au/ voor het Haags niet bestaat. De Haagse tegenhangende /ɛ:/ en /ɑ:/ worden te allen tijde op dezelfde manier geschreven. Het Haagse *lède* [lɛ:də] zou in het Nederlands dus zowel “leiden” als “lijden” kunnen beteken. Ook de spelling van de sjwa, die in het Nederlands omwille van de Regel der Afleiding op vier verschillende manieren geschreven kan worden, heeft in het Haags maar twee grafematische weergaven en zelfs deze onderscheidende spellingen zijn geconditioneerd door een autonome spellingsregel en niet arbitrair. Zie hiervoor hoofdstuk 4.2.1.

5.2 Nederlandse spelling in het Haags

Enkele spellingsconventies van het Haags komen geheel overeen met die van het Standaardnederlands. Een van deze conventies betreft de verenking van klinkergrafemen en verdubbeling van medeklinkergrafemen. Dit zorgt in beide gevallen voor orthografische diepte, maar omdat beide talen dit op exact dezelfde manier hanteren, veroorzaakt dit niet meer diepte in een van deze twee talen.

Ditzelfde geldt voor de spelling van de glijklanken in het Haags. Zij worden tevens als <j> of <i> en <w> of <(u)w> geschreven, al naargelang de positie in het morfeem. Zie over dit onderwerp §3.1.4.2. Dit maakt de Haagse orthografie dieper, maar niet dieper dan de Nederlandse.

Hieruit blijkt dat de orthografie van het Haags voor een groot deel afgeleid is van de orthografie van het Nederlands. De in paragraaf 5.1 besproken fonetische spelling beslaat delen van de Haagse foneeminventaris die zeer typerend zijn voor het Haags. Het is dan ook niet meer dan logisch dat de monoftongering van de Standaardnederlandse diftongen in de Haagse orthografie wordt weergegeven. Dit geldt tevens voor de alternerende uitspraak van het foneem /r/ of de geconditioneerde realisatie van de /d/. Fenomenen zoals het orthografisch weergeven van assimilatie, het vast schrijven van clitica en de niet consequente weergave van morfemen dragen bij aan de nonchalante houding die het Haagse stadsdialect bezit. Door deze typisch Haagse kenmerken weer te geven en aan te wenden in de orthografie wordt er een duidelijk contrast gevormd tussen het Haags en de standaardtaal. Het is dan ook niet verwonderlijk dat op vlakken die minder onderscheidend zijn, de spellingsconventies van het Standaardnederlands worden overgenomen. Dit houdt de Haagse spelling leesbaar, ook voor de mensen die enkel de Nederlandse spelling meester zijn.

6. Conclusie

Het doel van dit onderzoek was het vergelijken van de orthografische diepte van het Standaardnederlands met de orthografische diepte van het Haagse stadsdialect. De verwachting was dat de orthografie van het Haags ondieper zou zijn, omdat de spelling van een dergelijk stadsdialect geënt zou zijn op de uitspraak, veel meer dan een spelling als die van het Nederlands, die al eeuwen aan conventie is onderworpen.

Allereerst is gedefinieerd wat de term “orthografische diepte” überhaupt betekent. De correspondentie tussen grafemen en fonemen en vice versa moet zo veel mogelijk een-op-een zijn, maar omdat enkele factoren deze overeenkomst verstoren, wordt de orthografie dieper. Deze factoren zijn besproken als het fonologisch, morfologisch, etymologisch en grafotactisch principe. Daarbij komt dat enkele van de eerdergenoemde discrepanties wellicht voor orthografische diepte zorgen, maar niet onvoorspelbaar zijn. Op basis hiervan zijn het Nederlands en het Haags geanalyseerd. Aan de hand van een foneem-grafeemoverzicht en een grafeem-foneemoverzicht is per taal de diepte bestudeerd. Voor zowel het Nederlands als het Haags zijn de verschillende discrepanties besproken en waar nodig verklaard.

Tenslotte zijn het Nederlands en het Haags naast elkaar gelegd ter vergelijking. De orthografie van het Haags lijkt een groot deel van de spellingconventies aan het Nederlands ontleend te hebben. Zowel grafematisch als orthografisch is de een niet noemenswaardig ontransparanter dan de ander. De vraag is echter niet welk van de twee talen dieper of ondieper is, maar eerder wat per taal deze diepte heeft veroorzaakt. Voor het Standaardnederlands zijn dit de historische schrijfwijze, zoals de grafemen <ij> en <ei>, en autonome spellingsregels, zoals de verenkelde en verdubbelde grafemen, de spelling van de glijklanken /w/ en /j/, de alternantie in spelling van de fricatieven /v/ en /z/ en het grafeem <ng>. Voor het Haags zijn deze discrepanties de conventies die zijn overgenomen uit het Nederlands en die zorgen voor orthografische diepte. Ook het orthografische weergeven van allofonen van de fonemen /r/ en /d/ zorgt, ondanks dat ze orthografisch voorspelbaar zijn, voor orthografische diepte. Er is immers geen een-op-een correspondentie tussen foneem en grafeem. Deze weergave van allofonen, maar ook de opvallende spelling van de gemonoftongeerde diftongen en de algehele nonchalante schrijfstijl geven de orthografie een eigen identiteit. Dit maakt de orthografie onderscheidend en is een weerspiegeling van de identiteit van de Hagenees.

Referenties

- Bral, S., Rueb, M., Rueb, R.J. (2008) *Ut Nieuwe Groen-Geile Boekie*. Den Haag: Kap Nâh!!.
- Chomsky, N., & Halle, M. (1968). *The sound patterns of English*. New York: Harper & Row.
- Coltheart, M., Rastle, K., Perry, C., Langdon, R., & Ziegler, J. (2001). DRC: a dual route cascaded model of visual word recognition and reading aloud. *Psychological review*, 108(1), 204-256.
- de la Cruz Cabanillas, I. (1998). Early Modern English Etymological Respellings and Their Influence upon Pronunciation. *SEDERI: yearbook of the Spanish and Portuguese Society for English Renaissance Studies*, (9), 1-8.
- De Vaan, M. (2017). *The Dawn of Dutch: Language Contact in the Western Low Countries Before 1200* (Vol. 30). Amsterdam: John Benjamins.
- De Vries, J., & De Tollenaere, F. (1991). *Etymologisch woordenboek*. Het Spectrum.
- Elias, M., & Goeman, T. (2002). *Haags*. Zeist: A-D.
- Gillis, S., & Ravid, D. (2008). Fonologie, morfologie en leren spellen: een crosslinguïstisch psycholinguïstisch onderzoek.
- Goeman, A. C. M., Kruijssen, J., & van der Sijs, N. (1999). 's-Gravenhage. Het Haags en zijn standaarden. *Honderd Jaar Stadstaal*.
- Gussenhoven, C. (2007). Wat is de beste transcriptie voor het Nederlands?. *Nederlandse Taalkunde*, 12(4), 331-350.
- Hayes, B. (2009). *Introductory Phonology*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Neef, M., & Balestra, M. (2011). Measuring graphematic transparency: German and Italian compared. *Written Language & Literacy*, 14(1), 109-142.
- Neijt, A. (2003). De logica van de geschiedenis. In: E. Ruijsendaal, G. Rutten & F. Vonk (red.), *Bon jours Neef, ghoaden dagh Cozijn!* Münster: Nodus Publikationen, 177- 188.
- Neijt, A., Peters, M., & Zuidema, J. (2012). The 12321 model of Dutch spelling acquisition. *Linguistics in the Netherlands*, 29(1), 111-122.
- Nunn, A. M. (2006). *Dutch orthography: A systematic investigation of the spelling of Dutch words*. Den Haag: Holland Academic Graphics.
- Schmalz, X., Marinus, E., Coltheart, M., & Castles, A. (2015). Getting to the bottom of orthographic depth. *Psychonomic bulletin & review*, 22(6), 1614-1629.
- te Winkel, L. A. (1865). *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling: regeling der spelling voor het Woordenboek der Nederlandsche taal* (Vol. 1). D. Noothoven van Goor.
- Van Gaalen, A. & van den Mosselaar, F. (1985). “Kèk mè nâh”. Den Haag: BZZTôH

Dankwoord

Voor dit onderzoek wil ik graag mijn medestudenten **Danique van Aalst, Tessa Bos, Pascale Eskes, Marlesca Lindeman, Tessi Marks, Clemens Mayer, Emmi de Natris, Guus Pechler, Nina Penning, Luuk Suurmeijer, Suk Sum Tsang** en **Mare van Welzenis** bedanken voor hun gezelschap in de Universiteitsbibliotheek, de ontelbare hoeveelheid kopjes koffie en motiverende woorden.

In het bijzonder wil ik mijn medestudenten **Femke Blommaert, Pascale Eskes, Clemens Mayer** en **Lorenzo Oechies** bedanken, omdat naast het bovenstaande, zij de tijd hebben gevonden het gehele werk door te nemen en te voorzien van nuttige kanttekeningen.

Maarten Kossmann wil ik bij voorbaat bedanken voor het doorlezen van dit werk. Daarnaast wil ik hem er ook veel succes bij wensen.

Verder wil ik graag **Ben Gieben** bedanken voor het zijn van een Hagenees, een fantastische bron van het Haags en zijn prachtige bericht.

Ook wil ik graag **Anne Arink** bedanken voor het zijn van een geweldige tante en tevens een geweldige bron van het Haags.

Uiteraard wil ik ook **Jenny Audring** bedanken voor het zijn van een ontzettend prettige scriptiebegeleider. Ik wil haar bedanken voor het samen bedenken van dit o zo boeiende onderwerp, de hulp die ik kreeg als ik wederom een paniekerige e-mail stuurde en de waardevolle aantekeningen die ze mij heeft gegeven.

Tot slot wil ik graag **Annemieke Arink** bedanken voor de bemoedigende woorden, het zijn van mijn laatste bron van het Haags, het zijn van mijn steun en toeverlaat en het zijn van de liefste moeder die er is.

Appendix

a. Overzicht klanken en grafemen van het Nederlands (Nunn, 1998)

Klanken	Grafematische representatie	Voorbeelden
[p]	p, pp, b, Ø	trap [trap], kapper [kapər], web [vɛp], komt [kɔmpɪt]
[b]	b, bb, p	bal [bal], gabber [ɣabər], opdoek [ɔbduk]
[t]	t, tt, d	tak [tak], otter [ɔtər], huid [hœyt]
[d]	d, dd, t	doen [dun], adder [adər], uitbreng [œydbreŋ]
[k]	k, kk	kaal [ka:l], akker [akər]
[f]	f, ff	fel [fɛl], offer [ɔfər]
[v]	v, f, w	veen [ve:n], afdoen [avdun] wreed [vret]
[s]	s, ss	sok [sɔk], wissel [wisəl]
[z]	z, s	zaak [za:k], asbak [azbak]
[x]	ch, g	schoon [sxɔ:n], kraag [kra:x]
[ɣ]	g, gg, ch	wegen [veɣən], wegge [veɣə], lachbui [laxbœy]
[ɦ]	h	help [ɦɛlp]
[n]	n, nn	noot [no:t], linnen [linən]
[m]	m, mm, n	mooi [mo:j], emmer [ɛmər], woonboot [vo:mbo:t]
[ŋ]	ng, n	angel [aŋəl], bank [baŋk]
[l]	l, ll	luik [lœyk], alles [aləs]
[r]	r, rr	raam [ram], borrel [bɔrəl]
[w]	w, uw, Ø	wee [ve:], eeuw [e:w], moeë [muwə]
[j]	j, i, Ø	jaar [ja:r], maai [ma:j], zeeën [zejən]
[ɪ]	i	pit [pit]
[ʏ]	u	put [pyt]
[ɛ]	e	pet [pɛt]
[ɔ]	o	pot [pɔt]
[ɑ]	a	jas [jas]
[i]	ie, i	riet [rit], miauw [miau]
[y]	uu, u	buut [byt], nu [ny]
[e:]	ee, e	leen [le:n], eten [e:tən]
[o:]	oo, o	rood [ro:t], looper [lo:pər]
[a:]	aa, a	kaas [ka:s], adem [a:dəm]
[ø:]	eu	leuk [lø:k]
[u]	oe	roem [rum]
[ɛi]	ij, ei	wijs [vɛis], trein [trɛm]
[œy]	ui	ruik [rœyk]
[ʌu]	ou(w), au(w)	hout [ɦʌut], louw [lʌu], klauter [klʌtər], snauw [snʌu]
[ə]	e, i, ij, u, Ø	de [də], nodig [no:dəx], olijk [olək], Dokkum [dɔkəm], arm [arəm]

b. Haags Lexicon

Het onderstaande overzicht is het in dit onderzoek gebruikte lexicon van het Haags. Het gaat hier om Haags gespelde woorden, met hun fonetische representatie en een Standaardnederlandse vertaling, afkomstig uit “Ut Nieuwe Groen-Geile Boekie” (Bral et al., 2008, p. 80-89). De specifieke pagina’s zijn gekozen omwille van de grote hoeveelheid Haags gespelde woorden. De fonetische realisatie is tot stand gekomen in samenwerking met Anne Arink, Annemieke Arink en Ben Gieben, maar is tevens deels gebaseerd op eigen kennis.

Haags	Uitspraak	Vertaling
<i>aaie</i>	[a:jə]	aaien
<i>achtâh</i>	[ɑxtɑ:]	achter
<i>âhd</i>	[ɑ:t]	oud
<i>al</i>	[ɑl]	al
<i>aug</i>	[oʊx]	oog
<i>bieâh</i>	[bia:]	bier
<i>bloeie</i>	[blɔjə]	bloeden
<i>dag</i>	[dɑx]	dag
<i>drie</i>	[dri]	drie
<i>feis</i>	[feis]	feest
<i>fèn</i>	[fɛ:n]	fijn
<i>gâh</i>	[xɑ:]	gaar
<i>geif</i>	[xɛif]	geef(t)
<i>gein</i>	[xɛin]	geen
<i>hâhwe</i>	[ɦɑ:wə]	houden
<i>hand</i>	[ɦɑnt]	hand
<i>haring</i>	[ɦɑ:rɪŋ]	haring
<i>heb/hep</i>	[ɦɛp]	heb(t)
<i>in</i>	[ɪn]	in
<i>jaah</i>	[ja:]	jaar
<i>kâhd</i>	[kɑ:t]	koud
<i>kamâh</i>	[ka:mɑ:]	kamer
<i>kuup</i>	[kyp]	kuup
<i>leg</i>	[lɛx]	lig(t)

Haags	Uitspraak	Vertaling
<i>leis</i>	[leis]	lees
<i>mejoen</i>	[mɛjun]	miljoen
<i>naas</i>	[na:s]	naast
<i>nieuw</i>	[niw]	nieuw
<i>noem</i>	[num]	noem
<i>pagk</i>	[pɑχk]	park
<i>paut</i>	[poot]	poot
<i>pink</i>	[pɪŋk]	pink
<i>rot</i>	[rɔt]	rot
<i>schrèf</i>	[sχɛ:f]	schrijf(t)
<i>sleutels</i>	[slɔvtɔts]	sleutels
<i>spèkâh</i>	[spɛ:ka:]	spijker
<i>spraakje</i>	[sproukjə]	sprookje
<i>stgaf</i>	[stχɑf]	straf
<i>tèd</i>	[tɛ:t]	tijd
<i>trug</i>	[trɪx]	terug
<i>un</i>	[ɔn]	een
<i>vas</i>	[fas]	vast
<i>vei</i>	[feɪ]	vee
<i>vùil</i>	[fœ:t]	vuil
<i>waah</i>	[wa:]	waar
<i>wogt</i>	[vɔxt]	word(t)
<i>zeg</i>	[sɛx]	zeg(t)
<i>zùip</i>	[sœ:p]	zuip